

Feyyûmî'nin el-Misbâhu'l-Münîr'inde İstişhâd¹

Mahfuz GEYLANI²

ÖZ

Arap dilinde lahn'ın ortaya çıkması ile birlikte Arap dilini muhafaza etmek için kaidelerin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Arap dili ile ilgili kuralları ihtiva eden eserlerde Kur'ân, hadîs, şiir ve Arap kelâmı istişhâd olarak kullanılmıştır. İstişhâdın ilk kaynağı Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân en beliğ söz kabul edildiğinden dolayı onun mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleri ile istişhâd edilmiştir. Hadisler ile istişhâdın caiz olup olmadığı hususu ise tartışmalıdır. Kur'ân âyetlerinin anlaşılması için çok erken dönemlerden itibaren Arap şiirlerine de başvurulmuştur. Dil bilgini, fakih, kırâat alimi ve tarihçi kimlikleri ile temayüz etmiş olan Feyyûmî (ö. 770/1368), lügat ilminde *el-Misbâhu'l-münîr* isminde kıymetli bir eser telif etmiştir. Bu çalışmanın amacı, Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-münîr* adlı eserinde istişhâd amaçlı kullandığı âyetleri, hadisleri ve şiirleri inceleyerek müellifin eserindeki istişhâd yöntemini ortaya koymaktır. Çalışmamızda öncelikle Feyyûmî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eseri hakkında bilgiler verilecek, ardından çalışma konumuzu oluşturan *el-Misbâhu'l-münîr* adlı eserindeki istişhâd kaynakları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili ve Belâgatı, Sözlük bilim, İstişhâd, Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr.*

¹ Makale Geliş Tarihi/Received: 14.11.2025 / Makale Kabul Tarihi/Accepted: 22.12.2025

²Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, mahfuz@comu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6148-4342>.

Istishhād İn Al-Fayyūmī's Al-Misbāḥ Al-Munīr

ABSTRACT

With the emergence of lahn in the Arabic language, there was a need to establish rules to preserve the Arabic language. In the works containing the rules related to the Arabic language, the Qur'an, hadīth, poetry and the Arabic word were used as istishhād. The first source of istishhād is the Qur'an. Arabic poetry has also been used to understand the verses of the Qur'an since very early times. Al-Fayyūmī (d. 770/1368), wrote a valuable work called al-Misbāḥ al-munīr in the science of lexicography. The aim of this study is to analyse the verses, hadiths and poems used by al-Fayyūmī in his work al-Misbāḥ al-munīr for the purpose of istishhād and to reveal the author's method of istishhād in his work. The study will first provide information about al-Feyyumi's scholarly personality, then examine the sources of his quotations in his work al-Misbah al-Muniir.

Keywords: *Arabic Language and Rhetoric, Lexicology, Evidencing, Feyyūmī, al-Misbāhu'l-munīr.*

GİRİŞ

Araplar'da sözlükle ilgili faaliyetler, Kur'an'da mânaları bilinmeyen (garîb) kelimeler hakkında sahâbîlerin sorduğu sorulara Hz. Peygamber'in verdiği cevaplarla başlamıştır. Bu tür faaliyetler ashap devrinde artarak devam etmiş, dönemin ileri gelen âlimleri bu soruları cevaplandırmıştır. Abdullâh b. Abbâs'a (ö. 68/687-88) isnat edilen ve Kur'an'daki anlamı bilinmeyen kelimelerin manalarını açıklayan *Garîbü'l-Kur'ân* ile Nâfi b. Ezrak'ın garîb kelimeler hakkındaki sorularına eski Arap şiirinden örneklerle cevap veren *Mesailü Nâfi b. el-Ezrak* adlı eserler, Arap sözlükçülüğünün bilinen en eski çalışmalarıdır.³ Buradan Arap edebiyatında ilk sözlük çalışmalarının İslamiyet'le beraber başladığını ve bu ilmin ilk bayraktarlığını yapan kişinin İbn Abbâs olduğu anlaşılmaktadır.⁴

İstişhâd gramer eserlerinde nahiv kurallarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İstişhâdın ilk kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. Kur'an en belîğ söz kabul edildiğinden dolayı onun mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleri ile istişhâd edilmiştir. Kur'an ile istişhâd konusunda alimler arasında herhangi bir görüş ayrılığı olmamıştır. Hadisler ile istişhâdın caiz olup olmadığı konusunda ise üç farklı görüş ileri sürülmüştür.⁵

a. Hiçbir şekilde hadis ile istişhâdı caiz görmeyenler: Dil bilginlerinden Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1344) ve hocası Ebu'l-Hasan İbnu'd-Dâi' (v. 680/1281) bu görüşü benimsemiştir.

b. Orta yolu tutanlar: Başta Şâtibî (v. 790/1388) ve Suyûtî (ö. 911/1505) olmak üzere birçok hadis alimi bu görüşü benimsemiştir.

³ İsmail Durmuş, "Sözlük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/398.

⁴ Ahmet Aslan, "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (1997), 350.

⁵ Hadice el-Hâdisî, "Mevkifu Sibeveyh mine'l-kırâât ve'l-hadîs", *Mecelletu Külliyyetu'l-Adâb* 17, Bağdat, (1971), 225.

c. Bütün hadisler ile istişhâdı caiz görenler: Dil bilginlerinden İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 218/833) ve İbn Mâlik el-Endelûsî (ö. 672/1274) ise bu görüşü benimsemiştir.

Kur'ân âyetlerinin anlaşılması için çok erken dönemlerden itibaren Arap şiirlerine de başvurulmuştur. Nâfi b. Ezrâk (ö. 65/685), Abdullâh b. Abbâs'a (ö. 68/687) Kur'an'da geçen iki yüz kadar garîb kelimenin anlamı ile ilgili sorular sormuş, Abdullâh b. Abbâs da anlaşılması zor olan kelimeleri kadim câhiliyye şiirleri ile cevap vermiş ve soru ve cevapların yer aldığı *Mesâilu Nâfi b. Ezrâk* isimli eserini telif etmiştir.⁶

Yaptığımız literatür taramasında eser ile ilgili Mahfuz Okuyan'ın "Molla Ali El-Kozî El-Batmanî ve Et-Teysîr Tercümetu Mısbahu'l Munîr Adlı Eseri" adlı makalesi bulunmaktadır. Makalede *Mısbahu'l Munîr*'in kürtçe tercümesi olan *Et-Teysîr* adlı eseri tanıtılmıştır.⁷

Dil bilgini, fakih, kıraat alimi ve tarihçi kimlikleri ile temayüz etmiş olan Feyyûmî (ö. 770/1368), lügat ilminde *el-Misbâhu'l-münîr* isminde kıymetli bir eser telif etmiştir. Çalışmamızda öncelikle Feyyûmî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eseri hakkında bilgiler verilecek ardından çalışma konumuzu oluşturan *el-Misbâhu'l-münîr* adlı eserindeki istişhâd yöntemi ele alınacaktır.

1. Feyyûmî'nin Hayatı ve İlmî Kişiliği

Biyografî kitaplarında Feyyûmî'nin hayatı ile ilgili bilgiler son derece sınırlıdır. Tam adı Ahmed b. Muhammed olup "el-Feyyûmî", "el-

⁶ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 23/396- 397.

⁷ Bkz. Mahfuz Okuyan, "Molla Ali El-Kozî El-Batmanî ve Et-Teysîr Tercümetu Mısbahu'l Munîr Adlı Eseri", *Geçmiş Bugün Gelecek Batman*, ed. İdris Demir, Ferhat Korkmaz, Abdullah Manap, (Batman: Batman Üniversitesi Yayınları 2022).

Hamevî” ve “el-Mısrî” nisbeleri ile anılmıştır.⁸ Feyyûm’da⁹ doğmuştur. Arap dilinde Ebû Hayyân’dan istifade etmiştir. Dil ve fıkıh ilimlerinde derinleşmiştir. Hicrî 770/1368 yılında vefat etmiştir.¹⁰ Lügat ilminde önemli bilgiler ihtiva eden *el-Misbâhu’l-münîr fî garîbi’s-Şerhi’l-kebîr* isminde bir eser telif etmiştir.¹¹ Feyyûmî, çalışma konumuzu olan bu eseri hicrî 734/1333 yılında tamamlamıştır.¹²

2. Feyyûmî’nin *el-Misbâhu’l-münîr* Adlı Eseri

2.1. Eserin Adı

Eserin tam adı *el-Misbâhu’l-münîr fî garîbi’s-Şerhi’l-kebîr li’r-Râfî’* dir.

2.2. Eserin Baskısı

Eser Dr. Abdulazîm eş-Şinâvî tarafından tahkîk edilmiş ve Dâru’l-Ma’ârif tarafından basılmıştır.

⁸ Şihâbuddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî a’yâni’l-mieti’s-sâmine*, (Beyrût: Dâru’l-Cil, 1414/1993), 1/314; Abdulbâki b. Abdilmecîd el-Yemânî, *İşâretu’t-ta’yîn ve terâcimu’n-nuhât ve’l-lugaviyyîn*, thk. Abdumecîd Deyyâb (Riyâd: Şirketu’t-Tibaatul-Arabiyye es-Suudiyye, 1406/1986), 401; Celâluddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât fî tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nuhât*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhim (Beyrût: Dâru’l-Fikr, 1399/1979), 1/389; Mirzâ Muhammed Bâkır el-İsbahânî, *Ravdâtu’l-cennât fî ahvâli’l-ulemâi ve’s-sadât*, (Tahrân: Matba’âtu’l-Haydariyye, 1390), 333; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, (Beyrût: Dâru’l-İlmî li’l-Melâyîn, 2002), 224; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu’l-Arifin esmâü’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin* (İstanbul: Matba’âtu’l-Behiyye, 1951), 1/113.

⁹ Feyyûm yukarı Mısır’da bulunan bir şehrin adıdır. Bkz. Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Feyyûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/514-515.

¹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî a’yâni’l-mieti’s-sâmine*, 1/314; Abdulbâki b. Abdilmecîd el-Yemânî, *İşâretu’t-ta’yîn ve terâcimu’n-nuhât ve’l-lugaviyyîn*, 401; Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât fî tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nuhât*, 1/389.

¹¹ İbn Hacer el-Askelânî, *ed-Dürerü’l-Kâmine fî a’yâni’l-mieti’s-sâmine*, 1:314; Abdulbâki b. Abdilmecîd el-Yemânî, *İşâretu’t-ta’yîn ve terâcimu’n-nuhât ve’l-lugaviyyîn*, 401; Suyûtî, *Buğyetu’l-vuât fî tabakâti’l-lugaviyyîn ve’n-nuhât*, 1/389; Mirzâ Muhammed Bâkır el-İsbahânî, *Ravdâtu’l-cennât fî ahvâli’l-ulemâi ve’s-sadât*, 333; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 225; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetu’l-Arifin esmâü’l-müellifin ve âsârü’l-musannifin*, 1/113.

¹² Bâkır, *Ravdâtu’l-cennât fî ahvâli’l-ulemâi ve’s-sadât*, 333.

2.3. Eserin Muhtevası

Feyyûmî, bu eserinde Şâfiî alimlerinden olan Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'nin (ö. 623/1226) *Şerhu'l-kebîr* adlı eserinde geçen garîb kelimelerin anlamlarını açıklamış¹³ ve âyet, hadîs ve şiir gibi istişhâd kaynaklarından örnekler getirmiştir.

3. Feyyûmî'nin el-Misbâhu'l-münîr Adlı Eserinde İstişhâd

Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-münîr* adlı eserinde yer verdiği istişhâd kaynaklarından bazıları şunlardır:

3.1. Kur'ân-ı Kerîm

Feyyûmî'nin eserinde istişhâd olarak getirdiği âyetlerden bazıları şunlardır:

3.1.1. *فِنَّةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ* “Biri Allah yolunda çarpışan (mümin) grup, diğeri ise gözleriyle bunları kendilerinin iki misli imiş gibi gören kâfir grup”¹⁴

Feyyûmî, bu ayeti “أُخْرَى” maddesinin anlamını delillendirmek için kullanmıştır. Müellif, “أُخْرَى” maddesinin “diğer” anlamına geldiğini açıklamış ve arkasından istişhâd için ilgili ayeti zikretmiştir.¹⁵

3.1.2. *أَزَفَتِ الْأَزْفَةُ* “Artık yaklaştı o yaklaşmakta olan”¹⁶

Bu ayet “أَزَفَ” maddesinin “yaklaşma” anlamını ifade ettiğine şâhid olarak gösterilmiştir.¹⁷

¹³ Ahmed eş-Şarkâvî İkbâl, *Mu'cemü'l-meâcim* (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987), 45.

¹⁴ Al-i İmrân 3/13.

¹⁵ Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Mukrî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; thk. Abdülazîm eş-Şinâvî (Kâhire, Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 7.

¹⁶ Necm 53/57.

¹⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 13.

3.1.3. بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ “Nişanlı beş bin melek ile”¹⁸

Müellif, bu âyeti “آلَافٍ” sözcüğünün müzekker oluşuna delil olarak zikretmiştir. “Ha” harfi adedlerden sadece müzekker olanlara bitişir.¹⁹

3.1.4. لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu”²⁰

Müellif, اِلَّا edatının nekra çoğul bir sözcükten sonra gelmesi durumunda غَيْرٌ anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayet غَيْرُ اللَّهِ takdirindedir.²¹

3.1.5. لِنَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ “Haksızlığa saplanmış olanları dışında insanların aleyhinize kullanacakları bir delil bulunmasın”²²

Müellif, اِلَّا istisnâ edatının “vâv” (و) harfinin anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayet لَا يَكُونُ لَهُمْ لا takdirindedir.²³

3.1.6. قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ “De ki: “Sizden akrabalık sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum”²⁴

¹⁸ Al-i İmrân 3/125.

¹⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*; 18.

²⁰ Enbiyâ 21/22.

²¹ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*; 19.

²² Bakara 2/150.

²³ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*; 19.

²⁴ Şurâ 42/23.

Müellif, **إِلَّا** istisnâ edatının “lâkin” (لكن) harfinin anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayetin anlamı **لَكُنْ اِفْعَلُوا الْمَوَدَّةَ لِلْقُرْبَىٰ فِيكُمْ** şeklindedir.²⁵

3.1.7. **وَقَضَيْنَا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ** “Biz kitapta İsrâiloğulları'na şöyle bildirmiştik”²⁶

Müellif, **إِلَى** edatının **عَلَى** edatının anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayetin anlamı **وَقَضَيْنَا عَلَيْهِم** şeklindedir.²⁷

3.1.8. **ثُمَّ مَحَلُّهَا إِلَىٰ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ** “Nihayet varacakları yer o kadîm evdir.”²⁸

Müellif, **إِلَى** edatının **عِنْد** sözcüğünün anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayetin takdiri **عِنْدَ** **ثُمَّ مَحَلُّ نَحْرَهَا الْبَيْتِ الْعَتِيقِ** şeklindedir.²⁹

3.1.9. **وَمَا أَمْرٌ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ** “Oysa Firavun'un emri isabetli değildi.”³⁰

Müellif, **أَمْرٌ** sözcüğünün “hâl” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.³¹

²⁵ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 19.

²⁶ İsrâ 17/4.

²⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 21.

²⁸ Hac 22/33.

²⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 21.

³⁰ Hûd 11/97.

³¹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 21.

3.1.10. *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ فُلُوقِهِمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ* “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar.”³²

Müellif, *إِنَّ* edatının sonuna *مَا* edatı bitiştiğinde edatın “belirleme, muayyen kılma, tahsis etme” anlamlarını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayette zekât verileceği sınıflar *إِنَّمَا* edatı ile tahsis edilmiştir.³³

3.1.11. *أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ* “İman edenlerin, Allah’ı anmaktan dolayı kalplerinin heyecanla ürperme zamanı gelmedi mi?”³⁴

Müellif *أَنَّ* sözcüğünün “şimdi gerçekleşme vakti” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.³⁵

3.1.12. *لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ* “Orada ilk ölümlerinden başka bir ölüm tatmayacaklar.”³⁶

Müellif, *الْأُولَىٰ* sözcüğünün *الْأَوَّل* sözcüğünün müennesi olduğunu ve “ilk” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.³⁷

³² Tevbe 9/60.

³³ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 26, 27.

³⁴ Hadîd 57/16.

³⁵ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 28.

³⁶ Duhân 44/56.

³⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 30.

3.1.13. وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ ۗ “Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın!”³⁸

Müellif, أَوَّلَ sözcüğünün ism-i tafdîl anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.³⁹

3.1.14. فَجَاءَهَا بِأَسْنًا بَيَّاتًا أَوْ هُمْ قَائِلُونَ “Azabımız onlara geceleyin yahut gündüz istirahat ederlerken geliverdi.”⁴⁰

Müellif, أَوْ edatının “tafsîl/detay, ayrıntı” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Müellif, âyeti جَاءَ بِأَسْنًا بَيَّاتًا لِيَأْتِيَ بِبَعْضِهَا لِيلاً وَبَعْضِهَا نَهَاراً “Azabımızın bir kısmı gece bir kısmı da gündüz geldi” şeklinde açıklamıştır.⁴¹

3.1.15. فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ “Allah, yeri eşeleyen bir karga gönderdi.”⁴²

Müellif, يَبْحَثُ fiilinin “eşeleme, kazma” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁴³

3.1.16. وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ “İnsanların mallarının değerini düşürmeyin.”⁴⁴

Müellif, تَبْخَسُوا fiilinin iki mefûle müteaddî olduğunu delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁴⁵

³⁸ Bakara 2/41.

³⁹ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 30.

⁴⁰ A'râf 7/4.

⁴¹ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 32.

⁴² Mâide 5/31.

⁴³ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 36.

⁴⁴ Şuara 26/183.

⁴⁵ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 37.

3.1.17. وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا ۗ “Büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin.”⁴⁶

Müellif, بَدَرَ sözcüğünün “tez, ivedi” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁴⁷

3.1.18. قُلْ مَا كُنْتُ بِدَعَاً مِنَ الرُّسُلِ “De ki: “Ben, peygamberler arasında benzeri gelip geçmemiş biri değilim.”⁴⁸

Müellif, بَدَعَ sözcüğünün “bir işi ilk gerçekleştiren kişi” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Müellif, ayrıca بَدَعَ sözcüğünün ism-i fâil olduğu ve مبتدع sözcüğünün anlamını ifade ettiğini de aktarmıştır. Müellif ayeti مَا أَنَا أَوَّلُ مَنْ جَاءَ بِاللُّوْحِيِّ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ بَلْ أَرْسَلَ اللَّهُ تَعَالَى الرُّسُلَ قَبْلِي مُبَشِّرِينَ وَ مُنذِرِينَ “Ben Allah’tan ilk olarak vahiy alan kişi değilim, bilakis Allah benden öce müjdeleyici ve uyarıcı olarak Peygamberler göndermiştir.” şeklinde açıklamıştır.⁴⁹

3.1.19. فَقَالُوا أَنْتُمْ لَيْسَرَيْنِ مِثْلَنَا “Nitekim şöyle dediler: Bizden farklı olmayan bu iki adama mı inanacağız!”⁵⁰

Müellif, Arapların بَشَر sözcüğünü tesniye olarak kullandıkları cemi (çoğul) olarak kullanmadıklarını delillendirmek için bu âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayette بَشَر sözcüğünün tesniye formatı kullanılmıştır.⁵¹

⁴⁶ Nisâ 4/6.

⁴⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 38.

⁴⁸ Ahkâf 46/9.

⁴⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 38.

⁵⁰ Mü'minûn 23/47.

⁵¹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 49.

3.1.20. **عُتِلَّ بَعْدَ ذَلِكَ زَنِيمًا** “Huysuz ve kaba, üstelik karakteri bozuk kimselere (sakın boyun eğme).”

Bu ayet **بَعْدَ** sözcüğünün “beraber” anlamına delil olarak zikredilmiştir. Ayet **مع ذلك** takdirindedir.⁵²

3.1.21. **وَأَمْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ** “Başlarınızı meshedin.”⁵³

Müellif, “bâ” (ب) harfi cerrin “tebîz” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu ayeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁵⁴

3.1.22. **عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا عِبَادُ اللَّهِ** “Bir su kaynağı ki Allah'ın has kulları ondan bol bol içerler.”⁵⁵

Müellif, “bâ” (ب) harfi cerrin “min” (مِنْ) harfi cerrin anlamını ifade ettiğini açıklamış ve arkasından istişhâd için ilgili âyeti zikretmiştir.⁵⁶

3.1.23. **وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا** “Eğer taraflar arayı düzeltmeyi istiyorlarsa kocaları, onları kendilerine geri çevirme hususunda başkalarından daha ziyade hak sahibidirler.”⁵⁷

Müellif, **بُعُول** sözcüğünün “eş” anlamına geldiğini ve çoğulunun **بُعُول** şeklinde geldiğini açıklamış ve arkasından istişhâd için ilgili âyeti zikretmiştir.⁵⁸

⁵² Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 53.

⁵³ Mâide 5/6.

⁵⁴ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 54.

⁵⁵ İnsân 76/6.

⁵⁶ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 54.

⁵⁷ Bakara 2/228.

⁵⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 55.

3.1.24. بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ “Şüphesiz o (asılsız saydıkları kitap) şanı yüce bir Kur’an’dır.”⁵⁹

Müellif, بَلْ edatının “vâv” (و) harfinin anlamını ifade ettiğini delillendirmek için ilgili âyeti istişhâd için zikretmiştir. Ayet هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ و takdirindedir.⁶⁰

3.1.25. بَلَىٰ قَادِرِينَ عَلَىٰ أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ “Evet, parmaklarına varıncaya kadar yeniden yapmaya gücümüz yeter”

Müellif, بَلَىٰ edatının içerisinde nefy edatı bulunan sorunun cevabı olarak cümlelerin ortasında geldiğini delillendirmek için ilgili âyeti istişhâd için zikretmiştir. Ayet بَلَىٰ نَجْمَعَهَا takdirindedir.⁶¹

3.1.26. وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ “(Mısır’da) onu yok pahasına sattılar.”⁶²

Müellif, hurûfî maâniden olan “bâ” (ب) harfinin ıvaz (bedel) olan sözcüğün başında geldiğini delillendirmek için ilgili âyeti istişhâd için zikretmiştir.⁶³

3.1.27. فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ “Böylece onlar birdenbire bütün ümitlerini yitirdiler”⁶⁴ Müellif, اَبْلَسَ sözcüğünün “ümidini yitirdi” anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁶⁵

⁵⁹ Burûc 85/20-21.

⁶⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 61.

⁶¹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 62.

⁶² Yûsuf 12/20.

⁶³ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 67.

⁶⁴ Enâm 6/44.

⁶⁵ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 60.

3.1.28. فَسُقْنَاهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ “Böylece onu ölü bir bölgeye sevkederiz”⁶⁶

Bu ayet بَلَدٍ sözcüğünün “imar edilmiş veya edilmemiş toprak arazisi” anlamına gelişi istişhâd olarak zikredilmiştir.⁶⁷

3.1.29. أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ “İşte onlar, âhret karşılığında dünya hayatını satın alan kimselerdir.”⁶⁸

Müellif, “bâ” (ب) harfinin “mukabele, karşılık” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için ilgili âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁶⁹

3.1.30. وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا “Gecelerini rablerine secde ederek, huzurunda durarak geçirirler.”⁷⁰

Müellif, “gece yapılan eylem” anlamındaki بات fiiline şâhid olarak kullanmıştır.⁷¹

3.1.31. وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ

“İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: “Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavaf edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut”

Müellif, “lâm” (ل) edatının zâid olarak geldiğini ifade ettikten sonra zikri geçen âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayet بَوَّأْنَا إِبْرَاهِيمَ takdirindedir.⁷²

⁶⁶ Fâtır 35/9.

⁶⁷ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 60.

⁶⁸ Bakara 2/86.

⁶⁹ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 67.

⁷⁰ Furkân 25/64.

⁷¹ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 67.

⁷² Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 69.

3.1.32. وَالَّتَيْنِ وَالزَّيْتُونِ ۚ “Yemin olsun incire ve zeytine”⁷³

Müellif, التَّيْنِ sözcüğünün incir anlamını ifade ettikten sonra zikri geçen âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁷⁴

3.1.33. قَالَ لَا تَثْرِبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ۖ “(Yûsuf) şöyle dedi: “Bugün yaptıklarınız yüzünüze vurulmayacak”⁷⁵

Bu ayet تَثْرِبَ sözcüğünün “kınama” anlamına gelişine istişhâd olarak zikredilmiştir.⁷⁶

3.1.34. ثُمَّ اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ ۚ “Sonra Allah onların neler yaptığına da şahittir.”⁷⁷

Müellif, ثُمَّ edatının bazı durumlarda “vâv” (و) harfinin anlamını da ifade ettiğini açıkladıktan sonra zikri geçen âyeti istişhâd olarak zikretmiştir. Ayet اللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا يَفْعَلُونَ و takdirindedir.⁷⁸

3.1.35. وَمَا كُنْتُمْ نَادِيًا فِي أَهْلِ مَدْيَنَ تَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا ۚ “Sen âyetlerimizi kendilerinden okuyarak öğrenmek üzere Medyen halkı arasında oturmuş da değilsin.”⁷⁹

Bu ayet ثَوَى sözcüğünün “ikamet etme” anlamına geldiğini belirtmek için istişhâd olarak zikredilmiştir.⁸⁰

⁷³ Tîn 95/1.

⁷⁴ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 79.

⁷⁵ Yûsuf 12/92.

⁷⁶ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 81.

⁷⁷ Yûnus 10/46.

⁷⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 84.

⁷⁹ Kasas 28/45.

⁸⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 88.

3.1.36. فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَى مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ ۗ *“İsâ onlardaki inkârcılığı sezince, “Allah’a giden yolda bana yardımcı olacaklar kimlerdir?” diye sordu”*⁸¹

Bu ayet أَحَسَّ sözcüğünün “bilme” anlamına istişhâd olarak zikredilmiştir.⁸²

3.1.37. لَا يَرْجُونَ نِكَاحًا *“Evlenmekten umudunu kesmiş”*⁸³

Müellif, رَجَى fiilinin “dileme, ümit etme” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için ilgili âyeti istişhâd olarak zikretmiştir.⁸⁴

3.2. Hadis

Feyyûmî'nin eserinde istişhâd olarak zikrettiği hadislerden bazıları şunlardır:

3.2.1. فَهُوَ أَخْرَى أَنْ يُؤَدَمَ بَيْنَكُمَا *“(kadına bakman) aranızda ülfet ve sevginin devam etmesi için daha uygundur.”*

Bu hadis “أَدَمَ” maddesinin “ülfet, yakınlık” anlamını ifade ettiğine şahid olarak gösterilmiştir.⁸⁵

3.2.2. وَكَانَ أَمَلِكُكُمْ لِإِزْبِهِ *“(Peygamber) şehvete düşmekten nefsinin en çok koruyunuzdur”*

Bu hadis “أَرْبَ” maddesinin “uzuv, organ” anlamını delillendirmek için istişhâd olarak gösterilmiştir.⁸⁶

⁸¹ Al-i İmrân 3/52.

⁸² Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr, 135.

⁸³ Nûr 24/60.

⁸⁴ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr, 221.

⁸⁵ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr, 9.

⁸⁶ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr, 11.

3.2.3. أَيُّهَا إِهَابٌ دُبْعٌ فَقَدْ طَهَرَ. “Hangi deri tabaklanırsa temizlenmiş olur.”

Müellif, إِهَابٌ sözcüğünün “deri” anlamını ifade ettiğini delillendirmek zikri geçen hadisi istişhâd olarak zikretmiştir.⁸⁷

3.2.4. تُجْزَى الْبَدَنَةُ عَنْ سَبْعَةٍ وَالْبَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ. “Deve ve sığır yedi kişi adına kurban olarak kesilebilir.”

Müellif, الْبَدَنَةُ sözcüğünün البقرة sözcüğünden farklı bir anlamı ifade ettiğini delillendirmek zikri geçen hadisi istişhâd olarak zikretmiştir. Müellife göre atıf mugayereti (farklılığı) gerektirdiğinden iki sözcüğün anlamı farklıdır.⁸⁸

3.2.5. إِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ قَضَاءَ الْحَاجَةِ أَبْعَدَ. “Biriniz defî hacet yapmak istediğinde uzaklaşsın.”

Müellif, أَبْعَدَ sözcüğünün “uzaklaşma” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu hadisi istişhâd olarak zikretmiştir.⁸⁹

3.2.6. مَنْ بَكَرَ وَابْتَكَرَ. “Kim ezandan önce hızlı hareket edip hutbenin evvelini işitirse...”

Bu hadis بَكَرَ sözcüğünün “hızlı hareket etmek” anlamına gelişine istişhâd olarak zikredilmiştir.⁹⁰

3.2.7. مَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ أَيُّ مَنْ لَمْ يَجِدْ أَهْبَةً فَعَلَيْهِ بِالصَّوْمِ. “Sizden evlenmeye güç yetirebilen evlensin. Evlenmeye gücü yetmeyen ise oruç tutsun.”

Müellif, الْبَاءَةَ sözcüğünün Arap dilinde “nikah kıyma, evlenme” anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili hadisi istişhâd olarak

⁸⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 28.

⁸⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 39.

⁸⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 53.

⁹⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 59.

zikretmiştir. Müellif, hadisin anlamını **مَنْ وَجَدَ مُؤْنَ التَّكَاحِ فَلْيَتَزَوَّجْ وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ** “Kim nikah masraflarını karşılamaya gücü yeterse evlensin. Kim de nikah giderlerini karşılamaya gücü yetmezse oruç tutsun.” şeklinde açıklamıştır.⁹¹

3.2.8. وَلَا يَنْفَعُ ذَا الْجَدِّ مِنْكَ الْجَدُّ “Mal sahibi olanın malı senin yardımın yerine geçip bir fayda sağlamaz.”

Bu hadis **الجد** sözcüğünün “mal” anlamına gelişine delil olarak zikredilmiştir.⁹²

3.2.9. يُجْرَجُ فِي بَطْنِهِ نَارُ جَهَنَّمَ “Cehennem ateşi karnında ses çıkarır”

Müellif, **جُرَجَرَ** sözcüğünün “ses çıkarma” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu hadisi istişhâd olarak zikretmiştir.⁹³

3.2.10. كُنْتُ أُطِيبُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَلِّهِ وَحَرَمِهِ “(Hz. Aişe dedi ki): Ben Peygamberimiz (s.a.v)’e ihramdan çıktıktan sonra ve ihrama girmeden önce koku sürerdim”

Müellif, **حَرَمَ** sözcüğünün “ihrama girme” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu hadisi istişhâd olarak zikretmiştir. Müellif, **حَرَمِهِ** sözcüğünü **لِإِحْرَامِهِ** şeklinde açıklamıştır.⁹⁴

3.2.11. تُنَكِّحُ الْمَرْأَةَ حَسَبِهَا “Kadın haseb ve nesebi için nikahlanır.”

Müellif, **حَسَبَ** sözcüğünün “şeref, soy sop” anlamına gelişine delil olarak zikredilmiştir.⁹⁵

⁹¹ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 67.

⁹² Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 92.

⁹³ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 96.

⁹⁴ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 132, 133.

⁹⁵ Feyyûmî, el-Misbâhu'l-münîr; 134.

3.2.12. لا أُحْصِي ثَنَاءً عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَيَّ نَفْسِكَ “Ben seni layık olduğun şekilde övemem. Sen kendini nasıl sena etmiş isen öylesin.”

Müellif, أَحْصِي fiilinin “güç yetirme” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için mezkûr hadisi istişhâd olarak zikretmiştir.⁹⁶

3.2.13. رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ “Rabbimiz hamd sanadır.”

Müellif, “vav” (و) harfinin zâid olarak geldiğini delillendirmek için mezkûr hadisi istişhâd olarak zikretmiştir.⁹⁷

3.2.14. مَنْ حَامَ حَوْلَ الْحِمَى يوشِكُ أَنْ يَقَعَ فِيهِ “Koruluğun etrafında dolanan her an koruluğa düşebilir.”

Bu hadis حَام fiilinin “yaklaşma” anlamına geldiğini delillendirmek için zikredilmiştir.⁹⁸

3.2.15. خُذِي ثِيَابَ حَيْضَتِكَ “Hayız elbiseni al”

Müellif, حَيْضَتِ sözcüğünün “hayız bezi” anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra istişhâd olarak hadisi zikretmiştir.⁹⁹

3.2.16. حَتَّى تَلِدَ الْأُمَمُ رَبَّهَا “Cariye efendisini doğurana kadar”

Müellif, هَذَا رَبِّي “Bu, kölenin efendisidir” veya هَذَا رَبِّي “Bu benim efendimdir” şeklinde bir ifade kullanılmayacağı görüşünde olanlara karşı reddiye de bulunmak için ilgili hadisi istişhâd olarak hadisi zikretmiştir.¹⁰⁰

⁹⁶ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 140.

⁹⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 150.

⁹⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 158.

⁹⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 159.

¹⁰⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, 214.

3.2.17. حَتَّى تَلِدَ الْأُمَمَةَ رَجْمًا “Cariye efendisini doğurana kadar”

Müellif, رَبُّ sözcüğünün “*efendi*” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için ilgili hadisi istişhâd olarak hadisi zikretmiştir.¹⁰¹

3.2.18. فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْإِسْلَامِ مِنْ عُنُقِهِ “İslam akdini boynundan çıkardı”

Bu hadis رِبْقَةَ sözcüğünün “*akit*” anlamını ifade ettiğine delil olarak zikredilmiştir.¹⁰²

3.2.19. إِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ “Allah kullarından ancak merhametli olanlara şefkatle davranır”

Müellif, رَحِمَ sözcüğünün “*şefkatte bulunma*” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için ilgili hadisi istişhâd olarak zikretmiştir.¹⁰³

3.2.20. رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ “Sorumluluk üç kişiden kaldırılmıştır.”

Müellif, رَفَعَ /kaldırdı fiilinin gerçek anlamı dışında kullanıldığını delillendirmek için ilgili hadisi istişhâd olarak zikretmiştir. Hadiste kesdedilen anlam teklifin olmayışıdır.¹⁰⁴

3.2.21. شَكُونَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَرَّ الرَّمْضَاءِ فِي جِبَاهِنَا فَلَمْ يُشْكِنَا “Resulullâh (s.a.v.)’e taşlardaki aşırı sıcaklıktan şikâyet ettik. Resulullâh şikâyetimizi ortadan kaldırmadı.”

Müellif, الرَّمْضَاءَ sözcüğünün “*güneşin ışığı ile sıcaklığı artan taş*” anlamına şâhid olarak zikredilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ Feyyûmî, el-Misbâhu 'l-münîr; 214.

¹⁰² Feyyûmî, el-Misbâhu 'l-münîr; 217.

¹⁰³ Feyyûmî, el-Misbâhu 'l-münîr; 223.

¹⁰⁴ Feyyûmî, el-Misbâhu 'l-münîr; 232.

¹⁰⁵ Feyyûmî, el-Misbâhu 'l-münîr; 238.

3.2.22. *Kim günün ilk vaktinde Cuma namazına giderse ona şu kadar (sevap) vardır.*”

Müellif, رَاحِ fiilinin “gitmek” anlamına istişhâd olarak zikredilmiştir.¹⁰⁶

3.3. Şiir

Feyyûmî'nin eserinde istişhâd olarak zikretmiş olduğu şiirlerden bazıları şunlardır:

3.3.1. *وَكُلُّ أَخٍ مُفَارِقُهُ أَخُوهُ ... لَعَمْرُ أَبِيكَ إِلَّا الْفَرْقَدَانِ*

“Her kardeş (dünyada) kardeşinden ayrılır. Yemin olsun ki ferkadân yıldızı hariç”

Müellif, إِلا istisnâ edatının “vâv” (و) harfinin anlamını ifade ettiğini delillendirmek bu şiiri istişhâd olarak zikretmiştir. Şiir وَالْفَرْقَدَانِ takdirindedir. Bu Kûfe dil ekolünün görüşüdür. Ekol mensuplarına göre إِلا istisnâ edatı atıf harfi olur.¹⁰⁷

3.3.2. *كَأَنَّ النُّجُومَ عُيُونُ الْكِلَابِ ... بِ تَنْهَضُ فِي الْأَفْقِ أَوْ تَنْحَدِرُ*

“Yıldızlar sanki köpeklerin gözleri gibidirler. Ufukta belirir veya kaybolurlar”

Müellif, أَوْ edatının “tafsîl/detay, ayrıntı” anlamını ifade ettiğini delillendirmek için bu şiiri istişhâd olarak zikretmiştir. Müellif, şiirden kastedilen anlamı *بَعْضُهَا يَطْلُعُ وَبَعْضُهَا يَغِيبُ* “Yıldızların bir kısmı doğar bir kısmı da kaybolur” şeklinde açıklamıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*, 243.

¹⁰⁷ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*, 19.

¹⁰⁸ Feyyûmî, *el-Misbâhu 'l-münîr*, 32.

3.4. Arap Kelamı

Feyyûmî'nin istişhâd olarak zikrettiği Arap kelimelerinden bazıları ise şunlardır:

3.4.1. لَا أَصِلُ لَهُ وَلَا فَضْلٌ “Kendisinin ne asaletli bir soyu ne de fesahat ve belagatı vardır.”

Zikri geçen Arap kelamı “أصل” maddesinin “asalet” anlamına gelişine delil olarak zikredilmiştir.¹⁰⁹

3.4.2. أَنْ لَكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا “Şu şekilde eylemde bulunmanın vakti gelmiştir.”

Müellif, أَنْ sözcüğünün “gerçekleşme vakti geldi” anlamına geldiğini delillendirmek için zikri geçen Arap kelamını istişhâd olarak zikretmiştir.¹¹⁰

3.4.3. هُوَ كَثِيرٌ الْمَالِ بَيِّدٌ أَنَّهُ بَخِيلٌ “O'nun malı çoktur ancak cimridir.”

Müellif, بَيِّدٌ sözcüğünün غيرٌ sözcüğünün anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili Arap kelamını zikretmiştir.¹¹¹

3.4.4. لَهُ الثَّنَاءُ الْحَسَنُ “Güzel övgü O'nadır.”

Müellif, الثَّنَاءُ sözcüğünün sadece hayırlı işlerde kullanıldığını ifade ettikten sonra zikri geçen örnekte geçen الْحَسَنُ sözcüğünün tekîd konumunda olduğunu ifade etmiştir.¹¹²

3.4.5. إِذَا أَدَّنتَ فَتَرَسَّلْ وَإِذَا أَقَمْتَ فَاحْدِمْ “Ezanı okuduğun zaman sakın bir şekilde ve uzatarak oku. Kamet getirdiğin zaman da uzatmadan hızlı bir şekilde oku.”

¹⁰⁹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 16.

¹¹⁰ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 28.

¹¹¹ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 68.

¹¹² Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 86.

Müellif, حَرَمَ sözcüğünün “*hızlı davranmak*” anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili Arap kelâmını istişhâd olarak zikretmiştir.¹¹³

3.4.6. هَلْ تُحِسُّ مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ “Onlardan birini gördün mü?”

Müellif, أَحَسَّ fiilinin “*görme*” anlamını ifade ettiğini açıkladıktan sonra ilgili Arap kelâmını istişhâd olarak zikretmiştir. Zikri geçen cümle هَلْ تَرَى مِنْهُمْ مِنْ أَحَدٍ takdirindedir.¹¹⁴

3.4.7. سَكَتَ أَلْفًا وَنَطَقَ خَلْفًا “*Bin sözden sukut etti, kötü bir söz söyledi.*”

خَلَفَ sözcüğünün “*kötü söz*” şeklindeki anlamına delil olarak zikredilmiştir.¹¹⁵

Sonuç

Arap dili kaidelerinin belirlenmesinde, özellikle de nahiv (gramer) kurallarının tespitinde istişhâd (delil getirme) hayati bir rol oynamıştır. Sözlük bilimi alanında önemli bir yere sahip olan ve pek çok dilci tarafından faydalanılan Feyyûmî'nin Mısır'da telif ettiği *el-Misbâhu'l-münîr* adlı eseri de bu metodolojiye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Feyyûmî sözlük müelliflerinin takip ettikleri metod doğrultusunda sözcüklerin anlamlarını ve dilbilgisel kullanımlarını tespit ederken, temel istişhâd kaynakları olan âyet, hadîs, şiir ve Arap kelâmından yoğun bir şekilde faydalanmıştır. Bu durum, Arap lügat ilminin güvenilir metinler üzerinden kanıtlamaya dayalı sağlam bir temele oturduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bulgularına göre, istişhâd (delil/kanıt getirme) yöntemi, Arap dilindeki nahiv (gramer) kurallarının belirlenmesinde merkezi ve önemli bir rol oynamıştır. Dilbilimciler, kuralları keyfi olarak koymak yerine, güvenilir metinlerden kanıtlar sunarak dilin yapısını ispatlama yoluna gitmiştir. Bu akademik geleneğin önemli

¹¹³ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 126.

¹¹⁴ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 136.

¹¹⁵ Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*; 179.

temsilcilerinden biri olan Feyyûmî, Mısır'da yaşamış ve Arap sözlük bilimi alanında *el-Misbâhu'l-münîr* isminde kapsamlı bir eser telif etmiştir. Feyyûmî'nin kaleme aldığı bu sözlük, müteakip dönemlerdeki pek çok dilbilimci için temel bir referans kaynağı teşkil etmiş, ilgili literatüre kapsamlı bir katkı sunarak Arap lügatçilik geleneği üzerinde kalıcı ve belirleyici bir etki bırakmıştır.

Çalışmanın bulgularına göre, Kur'ân-ı Kerim'in istişhâd kaynağı olarak kullanımı, mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleri dâhil olmak üzere, ulema arasında herhangi bir ihtilafa konu olmamıştır. Ancak hadisler ile istişhâdın caiz olup olmadığı hususunda dil bilginleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Feyyûmî'nin eserinde hadisleri sıklıkla istişhâd olarak kullanması ve bu delilleri sunarken *و منه قوله عليه السلام* ya da *و في الحديث* gibi genel ifadeler kullanması dikkat çekicidir. Bu kullanım, müellifin, hadis ile istişhâdı caiz gören görüşü benimsediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Feyyûmî'nin *el-Misbâhu'l-münîr* adlı eserindeki istişhâd metodu, kendisinin hadisleri dilbilimsel bir kaynak olarak kabul ettiğini gösterse de hadislerin senedi ve kaynağı hakkında detaylı bilgi vermemesi, eserin lügat odaklı niteliğinden kaynaklanan bir tercih olarak yorumlanabilir. Feyyûmî'nin mezkûr eseri, Arap sözlük geleneği içinde Kur'ân, şiir ve tartışmalı da olsa hadisleri bir araya getiren kapsamlı bir istişhâd metodu kullandığı kıymetli bir kaynak niteliğindedir.

Kaynakça

Askalânî, Şihâbuddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer. *ed-Dürerü'l-Kâmine fi a'ÿâni'l-mieti's-sâmine*, Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1414/1993.

Aslan, Ahmet. "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, (1997), 348-357.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetu'l-arifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. İstanbul: Matba'atu'l-Behiyye, 1951.

Durmuş, İsmail. "İstişhâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 396-397. İstanbul: TDV, 2001.

Durmuş, İsmail. “Sözlük”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 398-401. İstanbul: TDV, 2009.

Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Mukrî. *Misbâhu'l-münîr*. thk. Abdulazîm eş-Şinâvî. Kâhire, Dâru'l-Ma'ârif, ts.

Hâdisî, Hatice. “Mevkifu Sîbeveyh mine'l-kırâât ve'l-hadîs”. *Mecelletu Külliyyetu'l-Adâb* 17, Bağdat, 1971.

İsbahânî, Mîrzâ Muhammed Bâkır. *Ravdâtu'l-cennât fî ahvâli'l-ulemâi ve's-sadât*. Tahrân: Matba'âtu'l-Haydariyye, 1390.

Okuyan, Mahfuz. “Molla Ali el-Kozî el-Batmanî ve Et-Teysîr Tercümetu Mısbahu'l Munîr Adlı Eseri”. *Geçmiş Bugün Gelecek Batman*. ed. İdris Demir, Ferhat Korkmaz, Abdullah Manap. 521-539. Batman: Batman Üniversitesi Yayınları, 2022.

Seyyid, Seyyid Muhammed. “Feyyûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 514-515. İstanbul: TDV, 1995.

Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Buğyetu'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

Şarkâvî, Ahmed İkbâl, *Mu'cemü'l-meâcim*. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1987.

Yemânî, Abdalbâki b. Abdilmecîd. *İşâretu't-ta'yîn ve terâcimu'n-nuhât ve'l-lugaviyyîn*. thk. Abdilmecîd Deyyâb. Riyâd: Şirketu't-Tibaatul-Arabiyye es-Suudiyye, 1406/1986.

Ziriklî, Hayruddîn. *el-A'lâm*. Beyrût: Dâru'l-İlmî li'l-Melâyin, 2002.